

– ha ebben a körben bármi is megmaradhatna, számos történet másként alakult volna –, hanem az ilyen tudás létének társadalmi üzenetéről. Johannes Reuchlin személye ezért is fontos, hogy vizsgálat alá került a konferencia témájának összefüggéseiben (Mathias Dall’Asta, *Frömmigkeit und Kirchenkritik: der Laientheologe Johannes Reuchlin*).

Közhely, hogy a protestáns reformáció a Luther életében egymással párhuzamosan létező hagyományokból keletkezett, és a reformáció története az ezekhez a hagyomány elemekhez való viszony története is egyben. Nem csupán Melancthon Szókratész-szemináriuma alapján lehet a humanista hagyományokat felfedezni Wittenbergben. A napi vallásosságig elért ugyanis ennek a hatása, ahogy Klaus Kipf tanulmányából kiderül (*Geistliche Dichtung Wittenberger Humanisten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts – Zeugnis einer Devotionspraxis?*).

Összességében, ha visszatérünk könyvismertetésünk kiinduló pontjához, ismét el kell mondanunk meggyőződésünket, hogy ha a „mi az európai?” kérdésre akarunk válaszolni, akkor nem elég azt mondani, hogy ami keresztény. Hiszen ha bármely művelődéstörténeti jelenséget nem anakronisztikusan vizsgálunk, azonnal feltűnik, hogy minden megújításra törekvés a *teljes* megelőző európai hagyományt áttekinti. Az ókorig. És mindig megtalálták azokat az elemeket a megelőző időszből, amelyre építve, a kortársaknak érvényes megoldási ajánlatokat tudtak bemutatni a hétköznapi problémájukra, a tudományos kételkedés feloldására, vagy éppen egy technikai kérdés megoldásához. A hagyományhoz valós viszony, a tudományos és a kulturális hagyományok átörökítésének módja teszi Európát nyugati-kereszténnyé. Ebben az értelemben valóban, „európai” az, ami nyugati-keresztény.

MONOK ISTVÁN

A reformáció könyvespolca: Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából, Szerk. P. Vársárhelyi Judit, Bp., Argumentum–OSZK (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei, 9), 2017. 148 p.

A reformáció könyvespolca című tanulmánykötet egy 2017. október 16-án, tehát a reformáció 500 éves évfordulója kapcsán az Országos Széchényi Könyvtárban megrendezett konferencia előadásainak tanulmányváltoztait tartalmazza.

A metaforikus „reformáció könyvespolca” cím beszédes, és különféle értelmezéseket enged meg. Egyfelől utal azokra a kiadványokra, melyek által a reformáció tanításai eljutottak az emberekhez – legyen szó a legfőbb reformátorok műveinek kiadásairól vagy később bármilyen, a tanítások elsajátítását, a hit elmélyítését célzó művekről. Utal arra is, hogy a reformáció sikerében a könyv, elsősorban a nyomtatott könyv milyen alapvető szerepet játszott, valamint arra, hogy a reformátorok miként ismerték fel ennek jelentőségét. Végül rámutat arra is, hogy a reformáció kitermelte saját támogatói bázisát, amelyben nagy számban voltak és vannak azok, akiket a hitbéli elköteleződés és a humanista-tudósi attitűd egyszerre inspirál(t) saját könyvgyűjteményük felépítésére.

A „reformáció könyvespolca” metafora tehát a kötetben is ezen értelmek mentén vonul végig, és ehhez még hozzátehetjük az alcímbe rögzített „reprezentatív kiadványok” kitélt is, továbbá azt, amit a kötet élén álló, a P. Vársárhelyi Judit és Heltai János által jegyzett *Előszó* a konferenciáról felidéz: „Az előadók olyan, a reformáció korában keletkezett fontos nyomtatványokat és kéziratokat mutattak be, amelyeknek kiadás-, könyv-, nyomda- és kötetstörténeti vagy tartalmi szempontból szimbolikus vagy reprezentatív szerepük volt a magyarországi és európai reformáció történetében.” (7.)

A kötetbe igen öröndetes módon a 11 előadó tanulmánya hiánytalanul bekerült. A kötet szerkesztője pedig a konferencia egyik szervezője, előadója és így a kötet szerzőinek egyike, P. Vársárhelyi Judit volt.

A konferencia koncepciójáról tudható, hogy az előadókat meghívások alapon választották ki Heltai Jánossal, aki egyben a cím ötletadója is volt. A cél az volt, hogy a legrégebbi protestáns gyűj-

temények, Debrecen és Sárospatak képviseltette legyenek; hogy kövessék a két reformátor: Luther és Kálvin műveinek hazai megjelenését, ma is megragadható példányainak sorsát; hogy ne maradjanak ki a magyarországi reformáció legfőbb mecénásai (Thurzó Györgytől egészen Ráday Pálig); hogy szó essen a legrepresentatívabb műfajokról, valamint az is, hogy képviseltette legyenek a legfontosabb felekezetek: evangélikusok, reformátusok és unitáriusok is. A konferencia időhatárát a 18. századig kiterjesztették ki. Cél volt továbbá a figyelem ráirányítása arra is, hogy a reformáció a katolikus egyházra is jelentős hatást gyakorolt.

A reformáció könyvespolca cím a reformáció felől nézve reprezentatív könyvek, kötetek gyűjtését, birtoklását körüljáró könyvtörténeti tanulmányokat sejtet elsősorban: a kötet első három tanulmánya éppen ilyen szempontú elemzés.

Szimbolikus jelentőségű, hogy a kötetet nyitó két tanulmány a Szlovák Nemzeti Könyvtár munkatársainak tollából született: a régi magyarországi irodalom és kultúra soknyelvűségét, illetve a régi Magyarország területén kialakult nemzetállamok kultúrájának elválaszthatatlan összefonódását, összetartozását hivatott megmutatni.

Klára Komorová, aki az eddig 11 kötetben megjelent antikvakatológus munkatársa, a szlovák könyvtárakban fennmaradt 16. századi Luther-nyomtatványokkal és azok tulajdonosaival foglalkozik, ez utóbbiakat a 16. és 18. század között vizsgálja. A kutatás eredményeként a tulajdonosi nevek között ott vannak a vizsgált időszak nagy humanistái, jól ismert lelkészek, tudósok, nevesebb nemesi vagy polgári családok, ugyanakkor feltűnnek új, eddig nem azonosított, de jól láthatóan bibliofil, tudós humanista érdeklődésű személyek, mint egy bizonyos Wereswari Gáspár is. Figyelemre méltó egyébként a lutheri életműnek az a hatása, hogy a legrégebb, szlovakizáló cseh nyelvű nyomtatvány nem más, mint Luther kis katekizmusa, az ún. Bártfai katekizmus 1581-ből.

Helena Saktorová Thurzó György nádor – több, mint 400 kötetes – könyvtárának rekonstrukcióját végezve most a nagybiccsei könyvtár reformációs nyomtatványait gyűjtötte össze. Azon túl, hogy a munka eme szelete betekintést nyújt egy régi állomány felderítésének meglehetősen összetett feladatába, megmutatja, hogy a könyvtár fennmaradt példányai jól dokumentálják a nádor szerepét a magyarországi evangélikus egyház létrejöttében, a reformáció eszméinek hazai elterjesztésében, valamint a hazai reformáció európai kapcsolatainak erősítésében. Ugyanakkor tanulságos lehet az a két tény is, hogy a fennmaradt példányok közül több a svájci reformációhoz kapcsolódik és a könyvtár Luther-köteteinek *supralibros*ában jó néhány évvel későbbi dátum szerepel, mint a Kálvin-kötetekében.

Ez a kérdés átvezet a harmadik könyvtörténeti témájú tanulmányhoz. Ősz Sándor Előd az erdélyi könyvtárak vizsgálata nyomán megjelent *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* (Kolozsvár, 2014) után a kötetben szereplő tanulmányában a budapesti könyvtárakban fennmaradt Kálvin-köteteket veszi számba. Kutatása egyébként egy nagy horderejű kérdéshez kíván és tud is kapcsolódni: a magyar református egyház életének és tanításának kifejlődésében mennyire és miként volt szerepe a közvetlen, 16. századi Kálvin-recepciónak, vagy inkább a közvetett, 17. századi Kálvin-recepció volt a meghatározó. A külföldi és hazai tulajdonosok mellett a tanulmány figyelemmel van a tulajdonosváltásokra, tehát a kötetek vándorlására, ami nem kevésbé fontos a kora újkori információáramlás megértése szempontjából. Tanulságos a Kálvin-kötetek katolikus possessorainak számbavétele is, különösen, amikor ez a köteteket kommentáló olvasási gyakorlat ismertetésével is párosul. Ugyanakkor a tanulmány felhívja a figyelmet a possessorokra irányuló kutatások nehézségére és korlátozott voltára is, mivel a tulajdonosok, gyűjtők rendszerint újrakötették köteteket, ami a korábbi tulajdonosok nyomainak (pl. bejegyzéseinek, ex libriseinek) szándékos vagy szándéktalan felszámolásával is együtt járt.

Módszertani és tematikai szempontból ide kapcsolható még Borvölgyi Györgyi tanulmánya, ami viszont az időrendi szempontoknak eleget téve a kötet utolsó előtti dolgozataként került ki nyomtatásra. Borvölgyi Györgyi 2004-ben publikálta az első református főgondnok, Ráday Pál

könyvtárának rekonstrukcióját (Ráday jelentős, mintegy 400 kötetes tékával rendelkezett), ebben a tanulmányában pedig Ráday olvasmányai közül a magyar nyelvű, a reformáció első évszázadához kapcsolódó, jelentős kiadványokkal foglalkozik: Melius Juhász Péter Jelenések könyvéről írt magyarázatok prédikációjával, a II. Helvét Hitvallás és a Tarcaltordai hitvallás 17. századi bilingvis kiadásával, valamint Félégyházi Tamás *Loci communes theologici* című munkájával. A négy kötet vizsgálatából nemcsak Ráday református egyháza iránti elkötelezett szellemi és vezetői attitűdje, de tudatos gyűjtői magatartása is szépen kirajzolódik.

A reformáció virtuális könyvespolcán jelentős szerepet kapnának azok a kiadványok, amelyek a protestáns felekezetek kialakulásában, megszilárdulásában, tehát egyháztörténeti szempontból jelentős határköveknek tekinthetők. Oláh Róbert tanulmánya az 1567. évi debreceni zsinat kiadványaival foglalkozik, különböző – többek között nyomdászattörténeti – szempontú vizsgálattal mutatva meg azt, hogy a zsinati kiadványok megszületésében a terjedőben lévő antitrinitarizmus elleni fellépés elősegítése milyen jelentős szerepet játszott. Oláh az eddig ismert kiadványpéldányok mellé az augsburgi Staats- und Stadtbibliothekban talált újabb példányt (kolligátumot) és annak vizsgálatát állítja. A Melius Juhász Péter által készített latin nyelvű lelkési hitvallás eredetileg Zsámboky János tulajdonában lévő példányának címlapján csonka Petrus aláírás szerepel, ami alapján Oláh meggyőzően állapítja meg, hogy a szerző maga küldte Bécsbe Zsámbokynak a kötetet, minden bizonnyal azzal a szándékkal, hogy a hitvallást nemzetközi szinten is ismertté tegye.

A következő tanulmánycsoport a reformáció reprezentatív műfajaival foglalkozik: énekeskönyvekkel, zsoltároskönyvekkel és prédikációgyűjteményekkel. Az énekeskönyvek kutatásában meghatározó és iskolateremtő hatású H. Hubert Gabriella tanulmánya történeti poétikai szempontok előtérbe helyezésével az 1574-es, Huszár Gál-féle énekeskönyv könyvműfajának meghatározására törekszik, graduál-énekeskönyvként aposztrofálva azt. Elsősorban liturgiátörténeti kontextusba ágyazva mutatja meg a kötet forrásvidékét és egyediségét, ugyanakkor reprezentatív voltát, hangsúlyozva a keresztény ember szabadsága és szolgasága lutheri értelmezésének meghatározó szerepét a gyűjtemény liturgikus kialakításában. Állást foglal továbbá abban a jelentős kérdésben, hogy a magyar nyelvű liturgia kialakulásának folyamatában miként helyezhető el a graduál-énekeskönyv.

P. Vászárhelyi Judit tanulmánya a Szenci Molnár Albert-féle zsoltárfordítás nemzetközi kontextusát jelentő európai zsoltárfordításokkal foglalkozik, a genfi zsoltárgyűjteménytől kezdve. Egyfelől ezek kontextusteremtő jelentősége érdekli, másfelől az, hogy a magyar fordítás miként került be a nemzetközi köztudatba, végül pedig hogy az európai zsoltárfordítások mennyire voltak ismertek Szenci Molnár Albert számára. Úgy vélem, ebből a szempontból szimbolikus jelentőségű a Szenci-féle fordítás ajánlása végén található kép forrásvidékének felfejtése is: a kötet nemzetközi beágyazottságának erőteljes voltát mutatja ugyanis (Clément Marot zsoltárainak 1551-es párizsi kiadásának címlapján volt hasonló kép).

A reformáció reprezentatív műfajai közé sorolt prédikációgyűjteményeket vizsgál az azokat évtizedek óta kutató Csorba Dávid jelen tanulmánya. A nagy történeti ívet megrajzoló dolgozat Debreceni Ember Pál *Szent siklus* című kötetéből (Kolozsvár, 1700) retrospektív módon indul ki, amit egyfelől a prédikációírás kiindulópontjait jelentő lelkési feladatok kora újkori rendszerében, másfelől a 17. századi református prédikáció irányaiban kontextualizál. A tanulmány a prédikáció műfajának rendkívüli összetettségére irányítja a figyelmet, arra, hogy a funkciók, a szándékok, a teológiai-retorikai iránykövetések, valamint az egyéni feladatmeghatározások nyomán a műfaj olyan sokrétűen alakul, hogy az egyneműként láttatás helyett a reformáció által megújított prédikátori megszólalás különböző típusairól szükséges beszélnünk.

A kötetben nemcsak a könyvespolc metaforája, de a reprezentáció, reprezentatív kiadvány fogalma is többrétű, továbbgondolásra méltó módon tematizálódik. Tanulmányában Heltai János az I. Rákóczi György fejedelem idején Erdélyben megjelenő kálvinista kiadványokkal foglalkozik a fejedelmi és egyházi reprezentáció szempontjából. Meggyőző módon mutatja be, hogy a korabeli

elgondolás szerint miként is tölthetnek be jelentős szerepet a fejedelmi hatalom reprezentációjában a fejedelemnek vagy a fejedelemasszonynak ajánlott kiadványokon túl a tankönyvek, a törvény-cikkek és különösen a vallási élet elősegítésében – akár dogmatikai, akár kegyességi – szerepet vállaló kiadványok. A fejedelem fiainak oktatása-nevelése körül megszülető reprezentációs célú kiadványok egyébként a szűkebb Erdélyen túli horizontot megcélzó dinasztiaalapítás szándékáról is tanúságot tesznek.

A konferencia rendezői számára fontos volt, hogy a reformációnak a katolikus megújulásra gyakorolt hatása se maradjon említés nélkül egy ilyen, témáit tekintve is reprezentatív kötetben – köztudott, hogy a magyarországi katolikus bibliafordítás elkészülte a reformáció sikeres magyarországi térhódításával és az ennek nyomán kibontakozó ellenreformációval állt összefüggésben. Ezért kapott helyet a tanulmányok között Koós Baláznak a Káldi György-féle bibliafordítással kapcsolatos kutatásait összefoglaló dolgozata. Fontos eredménye, hogy felhívja a figyelmet arra: a Káldi-Biblia egyetemi könyvtárban található kéziratával szisztematikus módon foglalkozni kell – hozzáteszem, lehetőség szerint egy kutatócsoportnak. A tanulmány nemcsak összefoglalja, de termékenyen szembesíti és újragondolja a szakirodalom megállapításait a bibliafordítás körüli vitás kérdésekben – ez kiindulópontot jelenthet egy jövőbeli, reményeim szerint is megvalósuló kutatáshoz.

A kötet elsősorban nyomtatott kiadványokkal és a nyomtatott nyilvánosságnak a reformáció történetében betöltött szerepével foglalkozik, fontosnak tartom azonban, hogy a kéziratok nyilvánosság jelentőségétől sem tekint el: Földesi Ferenc tanulmányának köszönheten felkerül erre a virtuális könyvespolcra az erdélyi unitarizmus 17–18. századi történetében jelentős szerepet betöltő, kéziratban terjedt Árkosi-féle imádságoskönyv. A dési komplanciát követően csaknem 60 évre megszűnt az unitárius egyház számára a nyomtatás lehetősége, és ez még a 18. század folyamán sem változott meg alapvetően. Földesi Ferenc az imádságoskönyv kéziratok hagyományozódásában felbukkanó filológiai problémákat (ti. hogy két jelentős terjedelmi különbségekkel rendelkező verzió hagyományozódása figyelhető meg) az unitarizmus úrvacsorai teológiáját érintő, problematikus szöveghehelyek eltüntetésének igényével magyarázza.

A kötet szerkezeti ívében számos gondolat fejeződik ki, legyen szó nyomtatott és kéziratok nyilvánosság egymástól elválaszthatatlan voltáról, a reprezentáció és a reprezentatív kiadványok többféle – teológiai, hatalmi stb. – vonatkozásairól, ugyanakkor szép szerkesztői gesztus az is, ahogy a határon túli intézmények képviselő, majd a nagy múltú hazai gyűjtemények képviselőiben megszólaló irodalomtörténészek után következnek a házigazda szerepét betöltő intézmény, az OSZK kutatóinak, munkatársainak tanulmányai. A szép kiállítású kötetet, melynek címlapján Máté evangélista látható Erasmus új testamentumának 1557-es brassói kiadásából, az Argumentum Kiadó és az OSZK közösen adta ki. Az OSZK a kötet alapjául szolgáló konferencia megrendezésével és a tanulmányok kiadásával méltó módon járult hozzá a Reformáció Emlékév tudományos eredményeihez.

TASI RÉKA